

УДК: 159.922.4

© Штриголь Д.В., 2012 р.

Д.В. Штриголь

Національний університет
внутрішніх справ, м. Харків

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙ В СХІДНІЙ ТА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядаються структурно-функціональні особливості сімей в Західній і Східній Україні. Наведено показники функціонування родинної системи – згуртованості, адаптації, рівня конфліктних стосунків, особистісного зростання, ієрархічності та контролю. Встановлена значна схожість більшості структурних показників сімей в Західній і Східній Україні.

Ключові слова: етнопсихологія, сім'я, родинна система.

Д.В. Штриголь

СТРУКТУРНО ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМЕЙ В ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ

В статье рассматриваются структурно-функциональные особенности семей в Западной и Восточной Украине. Приведены показатели функционирования семейной системы – сплоченности, адаптации, уровня конфликтных отношений, личностного роста, иерархичности и контроля. Установлено значительное сходство большинства структурных показателей семей в Западной и Восточной Украине.

Ключевые слова: етнопсихологія, семья, семейная система.

D.V. Shtrygol

STRUCTURALLY FUNCTIONAL FEATURES OF FAMILIES IN EAST AND WESTERN UKRAINE

In the article considers structural and functional features of families in Western and East Ukraine. The results of study of indexes of functioning of the domestic system are presented - cohesion, adaptation, level of conflict relations, personality growth, hierarchy and control. A significant similarity of the majority of structural parameters of families in Western and Eastern Ukraine is established.

Key words: etnopsychology, family, family system.

Постановка проблеми. Вивченню сім'ї присвячено велику кількість досліджень - як у вітчизняній психологічній науці, так і за кордоном. У наукових працях А.Я. Варги, С.І.Голода, В.Н.Дружиніна, Г.Навайтиса, Р.В.Овчарової, А.С.Співаковської, А.Г.Харчева, Е.Г.Ейдемільера, С.Минухина, В.Сатір, К.Витакера розкриті особливості функціонування сім'ї, досліджені взаємини дітей і батьків та інші сторони феномена сім'ї.

На функціонування сім'ї не можуть не впливати етнокультуральні умови. Кожне суспільство має цілу систему традицій, скерованих на зміцнення його

стабільності. Під традиціями розуміємо елементи соціальної і культурної спадщини (досвіду, поглядів, цінностей ідей, звичаїв, норм поведінки тощо), які передаються від покоління до покоління і зберігаються в певних суспільствах і різних соціальних групах протягом тривалого часу [7, с. 47].

Україна – це велика, багатонаціональна і багатоконфесійна держава, на території якої можна відокремити не один, а кілька відносно самостійних етнічних типів, зосереджених у конкретних регіонах (Закарпаття, Галичина, Центральна, Південна, Східна Україна тощо). Оскільки етнічний характер жителів кожного регіону складався під впливом різних соціально-історичних, політичних, культурних, релігійних, мовних, соціально-психологічних та інших умов, говорити про завершення формування цілісного українського національного характеру не доводиться [5]. Традиції і звичаї є стійкими соціально-психологічними регуляторами поведінки індивідів і спільностей [6]. Саме тому вони здійснюють активний вплив на функціонування сім'ї. Західна і Східна Україна відрізняються своєю історією, домінуючою релігією, що сформувало особливості в титульному етносі. Це не могло не позначитися на сім'ї та її функціонуванні.

Життєва практика засвідчує, що недостатнє знання національних традицій і звичаїв, особливостей їх психологічного впливу на індивідуальну і масову поведінку нерідко призводить до серйозних ускладнень у взаємодії і спілкуванні як усередині однієї спільності, так і з іншими соціальними групами та етносами [5; 7]. Таким чином, вивчення особливостей функціонування сімейної структури в Західній і Східній Україні є актуальним завданням психології.

Аналіз сучасних досліджень.

Із соціально-психологічного погляду сім'я є малою соціальною групою людей, що заснована на шлюбі та(чи) кровній спорідненості та функціонує на основі спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги [3].

Сім'я як мала група має певні особливості. Перш за все це жорсткі нормативні установки сімейних стосунків. Вони зумовлюються існуванням у кожній культурі чітко окреслених уявлень про те, коли найдоцільніше створювати

сім'ю, якими мають бути стосунки між подружжям, батьками і дітьми, як розподіляються обов'язки між членами сім'ї, які заохочення і санкції необхідно застосовувати до членів сім'ї в різних ситуаціях [8].

Необхідно відмітити закритий характер сімейної групи. Це зумовлюється певною конфіденційністю стосунків, обмеженою можливістю і чіткою регламентацією порядку входження в сім'ю нових членів і виходу з неї [4].

Встановлена поліфункціональність сім'ї, що часто пов'язано з великою кількістю сімейних ролей, численними аспектами сімейного життя, які мають суперечливий характер [9].

Важлива особливість сім'ї як малої групи є її "історичність", тобто на життєдіяльність сім'ї впливають не тільки якісні етапи її розвитку (залицання, народження дітей та ін.), а й безпосередній досвід сімейного життя дорослих членів сім'ї в їхніх батьківських сім'ях, коли вони самі були дітьми [1; 4].

Важливою характеристикою сім'ї є її структура – склад і кількість членів сім'ї, а також система сімейних взаємин, що включає стосунки спорідненості, влади й авторитету, зв'язки горизонтальні (чоловік - дружина) і вертикальні (батьки - діти), рольову взаємодію як сукупність установок, норм і зразків поведінки, що характеризують одних членів сім'ї в їхньому ставленні до інших її членів [9].

У структурі сім'ї розрізняють структуру сімейних ролей, сімейні підсистеми і межі між ними, що є своєрідними механізмами, за допомогою яких сім'ї виконують свої функції. Структура сімейних ролей диктує членам сім'ї що, коли й у якій послідовності вони мають робити, вступаючи у взаємовідносини. Повторювані взаємодії зумовлюють стандарти взаємодій, які, у свою чергу, визначають, з ким і як взаємодіяти. Так, роль матері передбачає насамперед виховання дітей. Стандарти взаємодій (норми) регламентують її поведінку, тобто коли заохочувати або коли карати дитину [9, с. 21].

Основними характеристиками структури сім'ї є зв'язок і ієрархія. Зв'язок – це психологічна відстань між членами сім'ї (симбіоз, роз'єднаність). Ієрархія

характеризує відносини домінантності-підпорядкування в сім'ї (вона може бути високою, помірною і низькою) [9].

О.І. Бондарчук виділяє такі показники еволюції сучасної сім'ї: структурні зрушення – рух від спорідненості (батько - син) до свояцтва (чоловік - дружина), нуклеарності; функціональні зрушення (егалітаризація); активізація особистісної взаємодії членів сім'ї [2].

Різна інтенсивність цих процесів зумовлює виникнення й одночасне існування різних типів родин. У сучасної сім'ї можна знайти риси і традиційних, і нових сімейних укладів.

Таким чином, здорова сім'я – самостійна система, де кожен має свої права, зв'язки з іншими членами сім'ї і з навколишнім середовищем, яка характеризується історією, традиціями, цінностями, переконаннями, вміннями і прагненням самостійно розв'язувати власні проблеми на цій основі.

У наш час існує окрема галузь науки, що виникла на перетині етнографії і соціальної психології – етнопсихологія, котра описує і пояснює особливості поведінки та її мотиви всередині спільності й між етносами, що живуть століттями в одному історично усталеному просторі. Ця наука вивчає етнічні особливості психіки людей, етнічні конфлікти і стереотипи, етнічну специфіку соціалізації особистості [5]. Тривалий час у конкретних етнопсихологічних дослідженнях увага приділялась переважно проблемі психології націй, але крім них існують інші етнічні спільності – народності, національні групи тощо.

Пріоритет у формуванні якостей національного характеру надавався впливові культурних і соціальних інститутів, а також сім'ї у вихованні й становленні особистості. Так, американський соціолог М. Мід виконала низку досліджень у сфері етнографії дитинства, що дозволило їй виявити важливі закономірності розвитку й виховання дітей, які залежать від способу життя народів Океанії. Її дослідження зосереджувалися на аналізі способів соціалізації підростаючої особистості. Зокрема, вивчалися сім'я, норми, нормативні приписи, прийняті в групі, культурні символи [7].

В сучасній етнопсихології аналізуються факти, закономірності й механізми вияву типології, ціннісних орієнтацій і поведінки представників тієї чи іншої етнічної спільності. Етнопсихологічна специфіка певною мірою концентрується в історичному досвіді кожного народу, а його засвоєння є змістом процесу етнічної соціалізації індивіду. Особистість через найближче оточення, перш за все - через сім'ю і школу в процесі свого розвитку і становлення прилучається до особливостей національної культури [7].

У літературі, присвяченій проблемам сучасної сім'ї, етнос розуміється як стійка група людей, що історично склалася, володіє загальним менталітетом, національним характером, стабільними особливостями культури, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших [8, с. 84].

В рамках сім'ї менталітет визначає наступні уявлення: про норми чоловічої і жіночої статево рольової поведінки; про сенс і зміст браку; про способи виховання; про правила, що регулюють відносини сім'ї з соціальним оточенням; зміст материнської і батьківської ролі [8]. Люди різних національностей по-різному сприймають правила життя, регулюючи відносини з батьківською сім'єю і, вибір шлюбного партнера. Так, наприклад, 80% узбеків вважають обов'язковою згоду на брак батьків, за наявності дітей розлучення не допускається. В той же час 80% естонців не вважають, що для укладення шлюбу необхідна згода батьків, і 50% естонців допускають розлучення за наявності дітей [8, с. 85].

Етнічними традиціями може визначатися такий важливий системоутворюючий чинник, як ставлення батька до дітей. Тип такого ставлення, з одного боку, може характеризувати сім'ю, що належить до певної етнічної групи, а з іншого боку – ілюструвати прийняті в етносі способи контакту: між чоловіками і жінками, між старшими і молодшими, між сім'єю і соціальним оточенням [8, с. 88].

Істотно впливають на характер організації життя сім'ї роблять конфесійні (релігійно) задані норми і правила [4]. Релігія є системою вірувань, символів і практик, які забезпечують людей рішенням питань, що відносяться до сфери

людського буття. Етнічні і релігійні регулятори сімейного життя тісно взаємозв'язані, часом нероздільні один від одного.

Літературні джерела свідчать, що порівняльні дослідження сім'ї в Західній і Східній Україні актуальні.

Постановка дослідження. Мета дослідження – вивчити структурно-функціональні особливості сімей Західної і Східної України. У дослідженні брали участь 21 сім'я, що проживає в районному центрі Львівської області та 21 сім'я з Харківської області. Для вивчення сім'ї були використані методика FACES-3 (Д.Х. Олсон, Дж.Портнер і І.Лаві) і методика «Шкала сімейного оточення» (Family Environmental Scale, Р.Х Мус в адаптації С. Ю. Купріянова). Обробка даних проводилася за допомогою критеріїв Стьюдента та Фішера.

Результати дослідження. На думку Д.Х.Олсона, основними параметрами функціонування сімейної системи є згуртованість і адаптація. Сімейна згуртованість - це ступінь емоційного зв'язку між членами сім'ї. У таблиці 1 наведено частоту зустрічаємості у Західній і Східній Україні сімей з різними рівнями згуртованості.

Таблиця 1

Частота зустрічаємості сімей з різними рівнями згуртованості у Західній і Східній Україні (у %)

Рівень згуртованості	Західна Україна	Східна Україна	Φ	p
Роз'єднаний	26,2	19,0	0,77	-
Розділений	66,7	30,9	3,35	0,001
Зв'язаний	7,1	40,5	3,85	0,001
Зчеплений	0	9,5	2,87	0,01

Відображені в таблиці 1 результати свідчать, що в Західній Україні переважають сім'ї з розділеним рівнем згуртованості (66,7%), а в Східній – із зв'язаним рівнем (40,5%). У Західній Україні в порівнянні з її східною частиною значно частіше зустрічаються сім'ї з розділеним рівнем згуртованості (66,7% проти 30,9%) і значно рідше сім'ї із зв'язаним рівнем згуртованості (7,1% проти

40,5%). Нами не виявлено серед західноукраїнських сімей зчепленого рівня згуртованості, тимчасом як серед східноукраїнських сімей таких 9,5%.

Як розділений, так і зв'язаний рівень згуртованості є збалансованими [9]. Члени таких сімей здатні поєднувати власну незалежність з емоційними зв'язками із своїми сім'ями, що забезпечує успішність функціонування системи. Проте зв'язана родинна система характеризується вищою мірою емоційної близькості, лояльністю в стосунках і певною залежністю членів сім'ї один від одного. Крім того, в Східній Україні в порівнянні із Західною Україною вірогідно частіше зустрічаються сім'ї із зчепленою згуртованістю, яка відноситься до крайнього, екстремального рівня сімейної згуртованості.

Сімейна адаптація – це характеристика того, наскільки гнучко або, навпаки, ригідно сімейна система здатна пристосовуватися, змінюватися при дії на неї стресорів. У таблиці 2 наведено частоту зустрічаємості у Західній і Східній Україні сімей з різними рівнями адаптації.

Таблиця 2

Частота зустрічаємості сімей з різними рівнями адаптації
у Західній і Східній Україні (у %)

Рівні адаптації	Західна Україна	Східна Україна	ϕ	p
Ригідний	0	0	-	-
Структурний	26,2	7,2	2,43	0,01
Гнучкий	28,6	19,0	1,04	-
Хаотичний	45,2	73,8	2,79	0,01

Дані таблиці 2 свідчать, що в обох групах переважають сім'ї з хаотичною адаптацією. Але в Західній Україні «хаотичних» сімей все ж таки значно менше – 45,2% проти 73,8, і значно більше в порівнянні з Східною Україною сімей із структурованим рівнем адаптації (26,2% проти 7,2 %). Хаотичний рівень Д.Х.Олсон відносить до екстремальних, крайніх рівнів сімейної адаптації. Така система характеризується високою мірою непередбачуваності, нестійким

керівництвом і недостатнім лідерством, непродуманістю рішень, неясністю і нестійкістю ролей.

Методика дозволяє з'ясувати, якою б випробовувані хотіли бачити свою сім'ю. Розбіжність між ідеалом і реальним сприйняттям визначає міру задоволеності існуючою родинною системою: чим воно більше, тим незадоволеність вища. Результати вивчення цих показників у сім'ях західних і східних українців наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники задоволення сімейною згуртованістю і адаптацією у Західній і Східній Україні

Показник	Західна Україна	Східна Україна	t	p
Ступінь задоволення сімейною згуртованістю	4,83±0,61	3,28±0,40	2,14	0,05
Ступінь задоволення сімейною адаптацією	3,78±0,94	2,78±0,65	0,87	-

Ступінь задоволеності рівнем адаптації близький у досліджуваних групах. Але ступінь задоволеності сімейною згуртованістю у західних українців значно нижче, ніж на Сході: різниця між ідеальною і реальною оцінкою згуртованості вище в сім'ях східних українців – становить 4,83 проти 3,28 ($p < 0,05$).

Ідеальна сім'я, на думку і західних, і східних українців, повинна мати більший ступінь згуртованості (на рівні зв'язаності) і мінливості (на рівні хаотичності), чим їх реальні сім'ї, причому західні українці більшою мірою не задоволені рівнем згуртованості в своїй сім'ї, чим східні українці.

Використання методики «Шкала сімейного оточення» дозволило порівняти наступні параметри сімейної структури: показники відношення між членами сім'ї; показники особистісного зростання; показники управління сімейною системою. Статистично значущі розбіжності встановлені лише стосовно рівня згуртованості: показник значно вище в сім'ях східних українців - 7,37 проти 6,38 ($p < 0,05$). Інші показники статистично значно не відрізнялися.

Таким чином, східні українці переживають більше почуття приналежності до сім'ї, більшою мірою піклуються один про одного, допомагають один одному. Але ступінь відвертості дій, вирази відчуттів, заохочення членів сім'ї до незалежності, самостійності в прийнятті рішень, ступінь важливості для сім'ї порядку, визначеності сімейних правил і обов'язків, а також взаємного контролю членами сім'ї близькі в сім'ях західних і східних українців. Ці сім'ї схожі також за ступенем участі в різних видах активного відпочинку і спорту, в орієнтації на досягнення і змагання.

Таким чином, сім'ї у Західній і Східній Україні скоріше схожі, ніж відрізняються стосовно їх структурно-функціональні особливостей.

Висновки.

1. Для сімей як західних, так і східних українців характерний середній рівень емоційної автономності, дистанційованості один від одного, але сім'ї західних українців менш емоційно взаємозалежні. Переважаючим рівнем згуртованості в сім'ях західних українців є розділений рівень, а в сім'ях східних - зв'язаний рівень. У той же час, в Східній Україні в порівнянні із Західною Україною значно частіше зустрічаються сім'ї із зчепленою згуртованістю, яка відноситься до крайнього, екстремального рівня сімейної згуртованості. Крім того, структура сімей східних українців характеризується більшою частотою хаотичного рівня адаптації до умов, що змінюються. Східні українці переживають більше почуття приналежності до сім'ї, більшою мірою піклуються один про одного, допомагають один одному.

2. Характеризуючи ідеальну сім'ю, і західні, і східні українців прагнуть до більшої зв'язаності і більшої мінливості своєї структури, зменшуючи тим самим збалансованість сімейної структури. Причому західні українці більшою мірою не задоволені рівнем згуртованості своєї сім'ї, хотіли б щоб вона була ще вища.

3. Вища частота сімей з екстремальними рівнями сімейної згуртованості та адаптації дозволяє характеризувати структуру сім'ї східних українців як проблематичнішу, що веде до порушень функціонування сімейної системи. Структура сім'ї західних українців збалансованіша.

Список літератури

1. Алешина Ю.Е. Цикл розвитку сім'ї: дослідження і проблеми // Вестн. Моск. ун-та. Сер.14, Психологія. – 1987. – № 2. – С. 60-72.
2. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001.– 96 с.
3. Голод С.И., Клецин А.А. Состояние и перспективы развития семьи. – М.,2004.– 376 с.
4. Дружинин В.Н. Психология семьи. – Екатеринбург, 2000. – 166 с.
5. Етнопсихологія: навчально-методичний посібник / За ред. Л. Е. Орбан та ін. – Івано-Франківськ: Світ, 1994. – 350 с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. – К., 2003. – 446 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Психологія етнічних спільностей і груп. Від перших наукових розвідок до сучасних напрямів досліджень // Соціальна психологія. – 2006. – №4. – С. 38-57.
8. Основы психологии семьи и семейного консультирования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под общ. ред. Н.Н. Посысоева. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 328 с.
9. Эйдемиллер Э.Г., Добряков И.В., Никольская И.М. Семейный диагноз и семейная психотерапия. – СПб.: Речь, 2005. – 336 с.